

ACTIVEREND THEATER
OP SCHOOL

theater

Wat is dat nou weer: activerend theater? Het is een andere naam voor vormingstheater die het voordeel heeft dat het patroniserende luchtje dat het begrip 'vorming' kan hebben, er niet aanzit. De aanduiding 'theater' geeft aan dat het wat anders is dan 'spel' of 'expressie'. Aan spel en expressie is in Moer en Interkom wel aandacht besteed, aan activerend theater eigenlijk nooit. Willem Mooijman heeft een aantal voorstellingen bekeken en doet daar verslag van. Zijn maatstaf voor bespreking was: kan je er wat mee op school?

Van het begin af aan heeft de VON aandacht besteed aan drama in het moedertaalonderwijs. Ik noem maar wat. Het eerste artikel in *Moer* daarover was van Steven ten Brinke: Gezamenlijk toeneelschrijven (1969/70: 3). Anita Koster en Paul van Engelen hebben in 1972: 4 en 1976: 4 belangrijke artikelen geschreven over dramatische expressie op het lbo en in het congresnummer 1979: 4 biedt de beschrijving van het werkproces van de drama-stroom mogelijkheden om een leerplanetje drama in de klas op te zetten. Op elk VON-congres is er wel op de een of andere manier aan drama gedaan en het enige boek dat de WAR, de wetenschappelijke adviesraad van de VON, heeft uitgegeven, *Creatief taalonderwijs* (Purmerend 1973), bevat allerlei spelopdrachten. En nu zwijg ik maar van spelideeën in allerlei artikelen over taal- en literatuuronderwijs en in *Interkom*.

Op enige VON-congressen zijn ook toneelgroepen

opgetreden met stukken die ze op scholen spelen. Zo heeft de Nieuwe Komedie *Dat had je gedroomd* gespeeld, Teneeter *Wie is nou de baas hier?* en op het laatste congres Genesius *Hersens open koppen dicht*. Maar in *Moer* is eigenlijk nooit aandacht besteed aan die manier om op school bezig te zijn met theater. De tijdschriften *Speltribune* en *Toneel teatraal* bespreken die stukken geregeld en het laatste blad publiceert maandelijks een agenda van wat het 'aktiverend toneel' noemt. Ik denk dat het ook goed is om in *Moer* wat meer aandacht te vragen voor dat activerend toneel.

Waarom?

Niet ieder durft, kan, wil dramatische werkvormen in zijn onderwijs te gebruiken. Er zijn theatergroepen die je daarbij kunnen helpen. Voorwerk en nawerk bij veel van die produkties

geven allerlei mogelijkheden die passen in een thematische werkwijze, niet alleen voor het specifieke moedertaalonderwijs maar voor alle vakken die de moedertaal gebruiken, dus alle.

Het is leuk. Ik wil daar nog wat meer over zeggen. In normaal-functionele termen moet onderwijs in het belang van de leerlingen zijn en/of interessant (leuk, boeiend). Er is een tijd geweest dat het vormingstoneel (een andere naam voor activerend of politiserend theater) dat belang zoals zij dat zagen wel eens zo liet overheersen dat de leerlingen er niks meer aan vonden. Maar de activerende groepen hebben wel wat geleerd. Bijvoorbeeld dat ze wel een leerproces kunnen starten maar het niet tot het eind toe kunnen begeleiden. Je moet wel wat aan de school overlaten; en als de school het erbij laat zitten, dan kan je daar als acteurs buiten de school toch ook verder niks aan doen. Kleine prikkers zijn soms effectiever dan complete lessen. Ze hebben ook geleerd dat de vorm van een stuk even interessant moet zijn als de inhoud; en wat de vormgeving betreft heeft het theater natuurlijk wel wat in huis.

Een activerend gezelschap als de *Internationale nieuwe scene* uit Antwerpen heeft met producties als *Mistero buffo* en *Ballade voor grote en kleine poppen* alweer een paar jaar geleden overtuigend laten zien dat een leuke, boeiende, schitterende vorm niet schadelijk hoeft te zijn voor de boodschap, integendeel. Dat kan je nu dan ook zien bij veel groepen die op scholen optreden. Ik wil hier een paar producties bespreken die ik de laatste tijd gezien heb en die ik de moeite waard vond. Het zullen geen toneelrecensies worden; daar zijn de bladen voor die ik hiervoor genoemd heb, en die kan je in de dagbladen lezen. Mijn criterium is: zou zo'n groep iets kunnen doen waar je bij het moedertaalonderwijs wat aan kan hebben. Het feit dat ik een heleboel groepen niet noem, betekent alleen dat ik ze niet gezien heb. Komt er in de toekomst iets wat de moeite waard is, dan zal ik dat zo mogelijk melden in de rubriek Agenda of Leesvoer.

Voor de basisschool

Maccus bestaat uit twee mensen en allerlei soorten poppen. Hun voorstelling *Voor straf* gaat over kinderen in een nieuwbouwwijk. Ze kunnen bijna nergens spelen en het is er saai. De gemeente gaat de buurt wat opvrolijken met bloembakken, maar voor de kinderen is het resultaat dat ze

dan nog veel minder kunnen spelen, want dan gaan de planten eraan.

Patty en Lejo spelen de kinderen en soms ook volwassenen (een mooie slapstick van de gemeentebambtenaren die de bloembakken komen plaatsen bijvoorbeeld). Maar de meeste volwassenen zijn poppen.

Het is lekker intiem theater. De kinderen met wie ik het stuk gezien heb, reageerden spontaan op spannende en roerende momenten. Na afloop van het stuk krijgt het publiek gelegenheid de poppen en het decor te bekijken en ermee te spelen en te praten met de acteurs. Er is ook nog een boekje bij met mooie tekeningen en verhalen om (voor) te lezen.

Maccus heeft een nieuw stuk dat ik nog niet gezien heb. Dat gaat juist over kinderen die in een slooppand spelen. Ook hier zijn de volwassenen weer poppen.

Tejater Teneeter speelt *Storing*: kinderen worden misbruikt voor een talentenjacht op de tv, maar ze weten de uitzending perfect te saboteren. Ik wil hier niet meer over het stuk zelf zeggen, maar iets over de manier waarop Teneeter werkt.

Ze vertonen hun stukken ook wel 'sec', maar hun kracht ligt in het opzetten van een project naar aanleiding van dat stuk. Dat gebeurt samen met de leerkracht van een klas en dat kan wel acht weken duren. In dat project kunnen alle 'vakken' aan de orde komen.

Teneeter heeft zo langzamerhand acht jaar ervaring met deze manier van werken. Het is, zoals voor de meeste groepen, niet zo gemakkelijk voor ze om buiten hun regio te werken, maar over hun werkwijze kun je erg veel lezen. Van ieder project maken ze namelijk een uitvoerig verslag dat zo is opgezet dat je niet alleen het verloop goed kan volgen, maar dat je er een cursus voor spel in de klas aan overhoudt. Zo zijn er verslagen van *Aan het werk*, *Wie is nou de baas hier?* en *Storing*: bestellen bij het adres aan het eind van dit artikel.

Voor brugklassers en wat ouder

Theater op school werkt net als Teneeter ook in de klas, maar dan anders. Een speldocent/acteur komt eerst een dubbel lesuur spellessen geven. De thematiek dragen de leerlingen zelf aan uit hun eigen leefwereld: school, vrienden en vriendinnen, thuis. De spellessen zijn erop gericht dat ze wat meer inzicht krijgen in de manier waarop die omgeving invloed op ze heeft en hoe zij die kun-

nen beïnvloeden. In de tweede week krijgen de leerlingen een toneelvoorstelling te zien die berust op de onderwerpen waarvan de groep in de loop van vijf jaar werken op deze manier heeft gemerkt dat ze van belang zijn voor de leerlingen. Dit jaar is dat *Ik mag nooit iets*, geschreven door Paul Haenen. In de derde week is er weer een dubbel lesuur waarin gespeeld wordt en waarin de voorstelling wordt geëvalueerd. Voor tweede-klassers is er alleen een toneelvoorstelling: dat is dit jaar *Bon voyage* van Wim T. Schippers, maar dat heb ik nog niet kunnen zien.

Ik mag nooit iets heb ik wel gezien. Ik zal het verhaal niet navertellen. De titel geeft al te vermoeden dat het gaat over een scholier die van alles niet mag, in dit geval vooral van zijn ouders, en natuurlijk ook niet van school. Er komt een lerares in voor die zelf allerlei problemen heeft, maar het daarnaast ook haar taak vindt om problemen van leerlingen op te lossen: dat gaat natuurlijk niet zo best.

Je moet als leerkracht ook naar zo'n stuk kijken en je moet meedoen met de spellessen. Dan heb je samen met je leerlingen heel wat materiaal gevonden waar je verder mee kan werken.

Tot twee jaar geleden liet deze groep geen stukken schrijven maar ontwikkelden de spelers uit een aantal improvisaties zelf een stuk. Zo werkten de meeste van deze groepen en sommige doen dat nog. Maar dat is een heel arbeidsintensieve manier van werken, waarvan je bovendien wel weet waar je begint, maar niet steeds even zeker kan zijn over de kwaliteit van het eindproduct. Het is dus wel begrijpelijk dat veel groepen tegenwoordig (ook) bestaande stukken spelen of een toneelschrijver opdracht geven tot het schrijven van een stuk.

Voor vijftienjarigen

De *Scholengroep van Centrum* speelt *Vacantie 1935* dat uit eigen improvisaties gegroeid is en *Ubu*, het roemruchte toneelstuk dat Alfred Jarry aan het eind van de vorige eeuw schreef. *Vacantie 1935* heb ik nog niet gezien.

De eerste versie van *Ubu* had Jarry op zijn vijftiende geschreven als schoolvoorstelling waarin een leraar werd gekraakt. In de latere versie is het type *Ubu* veralgemeend tot de karikatuur van het opportunisme en de machtswellust. Het is een waanzinnig stuk dat de Scholengroep wil spelen voor tweede en derde klassen van beroeps- en

voortgezet onderwijs. Ik heb de voorstelling bij Centrum thuis gezien met een zaal vol scholieren, maar ik denk zelf dat tweedeklassers er nog niet zo'n boodschap aan zullen hebben.

Deze gezelschappen bestaan meestal uit jonge acteurs. Dat helpt om zo'n voorstelling als van *Ubu* een vaart te geven waar je hijgend naar zit te kijken. Die vaart is nog vergroot doordat de spelers een acrobatische training gekregen hebben (van de Como-brothers, die ook het *Werktheater* trainen). Ik vind het vooral lekker toneel om naar te kijken. Maar onder het kijken ging mijn walging van die *Ubu* wel groeien. Op dat soort gevoelens sluiten de spelers aan in de nagesprekken die ze na hun voorstelling met leerlingen en leraren hebben. Ook bij de voorbereiding van hun voorstelling betrekken ze de school graag zoveel mogelijk.

Over het onderwijs

Dit jaar speelt *Genesisius* voor het laatst *Hersens open koppen dicht*. Inderdaad, een stuk over het onderwijs. Het is geschreven voor het lbo, maar ze hebben het meer op havo- en vwo-scholen gespeeld als op lbo-scholen. Daar zijn ze niet blij mee omdat ze vinden dat daaruit blijkt dat de democratisering van de jaren zestig volledig voorbij gegaan is aan het gros van mavo en lbo. 'De schoolleiding bepaalt wat er gebeurt en wil zo min mogelijk onrust. Dat betekent ook: geen toneel en zeker geen *Hersens open koppen dicht*. Zo'n houding maakt het moeilijk de scholen binnen te komen. Wat van belang zou zijn is het opbouwen van een netwerk van wél willende leerkrachten en ouders,' schrijven ze in hun *Verslag 1976-1978*.

Ook in deze voorstelling acrobatiek, lekkere liedjes en soms heel schokkende illustraties van de titel. Het stuk biedt volop stof voor het nagesprek, waarbij het wel van belang is om goed na te gaan of het wel verstandig is als er leerkrachten bij dat gesprek zijn: dat zou de leerlingen kunnen remmen. De voorstelling van dit stuk op het VON-congres 1979 leidde tot felle discussies. Ik had de indruk dat menig congresganger die redelijk tevreden was over eigen progressiviteit, enige schokken te verwerken kreeg. Maar ook aan dezulken heeft *Genesisius* gedacht: aan het eind van dit seizoen komen ze met een voorstelling voor ouders en leerkrachten: de titel van dat stuk is nog niet bekend.

Proloog speelt voor de bovenbouw ook een stuk over de school: *Geen vingers ... dan gaan we verder*. (Wat biedt het schoolleven toch een mooie titels om zichzelf te typeren!)

Proloog heeft wel 's de naam gehad van wel erg abstract met maatschappelijke posities bezig te zijn en geen aandacht te hebben voor individuen. Dat gaat voor deze voorstelling in ieder geval niet op. De spelers hebben het stuk samengesteld op grond van hun eigen ervaringen en die van hun kinderen en vrienden als flikker, als vrouw en als lastpost op school, dat instituut dat mensen maakt van kinderen. Ieder vertelt eerst zijn eigen persoonlijke verhaal. Daarna volgt een reeks scetches, liedjes (muziek van Har Sanders), verhalen die tonen hoe dat 'mensen maken' dan gaat:

Leraar:

Het gaat niet goed met Björn, zijn prestaties met Engels zijn beneden de maat. Hij is totaal niet gemotiveerd, geen interesse.

Moeder:

Dat snap ik niet. Op vakantie zijn we er altijd verbaasd over met wat een gemak hij met kinderen omgaat die een andere taal spreken en hoeveel hij daar in korte tijd opsteekt.

Leraar:

Dat is een heel andere situatie. De stof wordt hier op een schoolse manier aangeboden en het is duidelijk dat hij daarbij geen aansluiting kan vinden. Zijn prestaties zijn ronduit bedroevend.

Moeder:

Hij vindt u erg streng. U heeft hem pas naar de directeur gestuurd.

Leraar:

Weet u wat meneer gedaan had? Hij had zijn lekende vulpen aan zijn bloes afgeveegd. Hij zag er werkelijk niet uit, zoiets vind ik in de klas niet te tolereren.

Enzovoort.

Bij de voorstelling van dit stuk heb ik gemerkt hoe een school de kritiek die zo'n stuk levert, kan wegdouwen. De rector was een van de weinige leraren die de voorstelling bijwoonde. Ik had hem herhaaldelijk hard zien klappen bij passages die volgens mij kritiek inhielden op wat er op zijn eigen school gebeurde. Ik was dan ook erg benieuwd naar zijn antwoord op de vraag van een leerling bij de nabespreking: 'Wat hebt u ervan gevonden?' Nou, er was heel wat dat hem erg had aangesproken. Wat dan, vroeg de leerling. Voor dat de rector zijn mond open had, riep een andere leerling dat je dat niet zomaar aan de rector

kon vragen. Ja, dat vond de rector zelf eigenlijk ook wel. Ik zei dat het juist erg interessant was als we nu zijn spontane reacties konden horen. Maar dat feest ging niet door. Er waren wel een stel leerlingen die erg graag een gesprek zouden hebben met de rector over het stuk. Nou, die moesten dan maar 's bij hem langs komen. Dat hebben ze nu, vier maanden later, nog steeds niet gedaan; maar hij hoeft ze ook niet te laten weten wanneer hij een uurtje beschikbaar voor ze heeft. Als je als leraar wilt dat dit soort voorstellingen geen losse incidenten in het rijke schoolleven blijven, zal je rekening moeten houden met dat soort mechanismen. Je zal met zoveel mogelijk geestverwante collega's en leerlingen naar de voorstelling moeten gaan, je zal de thematiek in je eigen lessen aan de orde moeten stellen, en je kan, met jouw macht, eraan meewerken dat de schoolleiding de discussie over zo'n stuk niet ontloopt.

Derde wereld en supermarkt

De Nieuwe Komedie speelt voor de onderbouw *Tegenvoeters* van Kees Simhoffer, een stuk over de derde wereld.

De stampvolle lhno-aula/gymnastiekzaal waar ik de voorstelling heb gezien, heeft het stuk ademloos en geboeid gevolgd. Helaas was er door omstandigheden geen mogelijkheid tot een nagesprek, maar dat zal daar zeker de komende dagen in de lessen gebeuren.

Na de première schreef *de Volkskrant* dat het stuk teveel overhoop haalt. Ik ben het daar niet mee eens. Het lijkt me helemaal niet zo gek om de verbijsterende ingewikkeldheid van de derde wereldproblematiek in zo'n ingewikkelde maar tegelijk flitsende vorm te laten zien. De problemen van de derde wereld worden dicht bij huis gebracht doordat er door het stuk een dunne draad loopt over drie klasgenoten en een meisje met haar ouders. Er zijn leuke liedjes, variërend van Brechtachtige chansons tot een soepele parodie op het wezenloze discowezen. Lejo Dijkgraaf van *Maccus* heeft voor mooie maskers en poppen gezorgd, er zitten grappige regievondsten in, zodat de voorstelling je van de ene verrassing in de andere brengt.

Als je na zo'n leuke voorstelling de leerlingen vraagt om even kort op te schrijven wat ze nou het meest getroffen heeft, dan heb je themastof voor weken in huis. De voorstelling wordt begeleid door het Tropenmuseum in Amsterdam dat

een informatiemap levert en een Afrikaprogramma in het museum organiseert.

Bij Betalen? Nee! van Dario Fo heb ik ontzettend zitten lachen en ik was niet de enige. Het is volmaakte slapstick.

Het gegeven is bloedserieus: winkeldiefstal, mag dat wel? Vrouwen die woedend zijn omdat de supermarkt steeds maar weer de prijzen verhoogt, vinden van wel. Maar hun mannen hebben daar op grond van hun keurige vakbondsethiek bezwaar tegen. Dat klinkt allemaal serieus genoeg, maar de ongeloofwaardige zwangerschappen, het in mekaar duvelende meubilair, de dood en opstanding van een politiemann en een politiemann op rolschaatsen maken er zo'n daverende grap van dat je waarschijnlijk nauwelijks op het idee komt dat je naar politiek toneel zit te kijken.

Dat lijkt me ook helemaal niet erg. Naderhand besef je als toeschouwer dat je toch aan het denken gezet bent over de eerbied voor het bezit. Daartussendoor is er ook heel wat gerommeld aan mannelijk rolgedrag, en dat is ook nooit weg. De voorstelling is vooral bedoeld voor publiek in de wijken. Maar ik denk dat scholieren er ook heel wat mee kunnen doen behalve lachen.

Vrouwen spelen mee

De Antwerpse groep *Trojaanse paard* speelt *Een dag uit het leven van Marta Koenen*, een stuk over vrouwenemancipatie. Het lijkt me een stuk voor leerlingen van beroepsopleidingen. De aanduiding 'over vrouwenemancipatie' zegt niets van de manier waarop ze spelen. Die is heel interessant en kan leiden tot schokkende effecten. Deze groep experimenteert namelijk met het forumtheater van Augusto Boal. Boal is een Braziliaan die theatervormen voor onderdrukten ontworpen heeft; ik kan daar nu niet op ingaan en verwijs naar *Speltribune* 4: 1/2 (oktober/november 1979).

Het gaat erom dat de acteurs een kort stuk (ongeveer

een kwartier) spelen waarin de hoofdperson een aantal fouten maakt die haar omgeving de kans geven haar (nog meer dan anders) te onderdrukken. Na de eerste vertoning spelen ze het stuk opnieuw, maar dan mag ieder die dat wil de plaats van de hoofdrol innemen om een ander verloop van het spel te bereiken. De tegenspelers hebben zich voorbereid op allerlei soorten inspringers en proberen zo lang mogelijk hun onderdrukkende rol te handhaven; dat lukt ze meestal goed.

Deze manier van spelen leidt tot heftige discussies; ik ben ervan overtuigd dat het forumtheater een krachtig leermiddel is voor degenen die inspringt, voor het publiek en voor de spelers. Dat leren gebeurt tijdens het spel en tijdens de soms heftige discussie naderhand. Deze groep speelt ook een forumstuk over onderwijs, *Vergeet niet te leren*, dat ik gauw hoop te zien.

Wat kost zoiets?

Het is niet makkelijk om precies te zeggen wat elke voorstelling kost. Die kosten worden bepaald door de afstand die je school van het thuis van de groep ligt. Ze worden ook bepaald door plaatselijke en provinciale subsidieregelingen; die regelingen bevoordelen vaak de gezelschappen in de eigen regio; dat ligt voor de hand want de Groningse subsidiënten van bijvoorbeeld Genesius hebben natuurlijk liever niet dat hun gezelschap de hele week in het westen speelt.

De prijs van een voorstelling is zo'n f 1.000-1.200; een klein gezelschap kan (heel wat) minder kosten. Op de adressen die ik hieronder aangeef, zullen ze je graag nader inlichten.

Er zijn wel eens schoolleidingen of anderen waar je van afhankelijk bent, die wat opzien tegen deze prijzen. Ga dan eens met ze na wat zo'n voorstelling kost in vergelijking met de practicumkosten van andere vakken.

Adressen van de besproken gezelschappen

Maccus, theater voor kinderen, Nieuwe Langendijk 46-48, 2611 VL Delft, tel. 015 – 122977

Tejater Teneeter, Knollenpad 104, 6533 BJ Nijmegen, tel. 080 – 563918

Theater op school, Rijnstraat 42, 6811 EX Arnhem, tel. 085 – 437655

Scholengroep toneelgroep Centrum, Bellevue, Leidseka-
de 90, 1017 PN Amsterdam, tel. 020 – 247359 iedere
werkdag van 10.00 tot 12.00 (Ingeborg Putter)

Theatergroep Genesis, Aquamarijnstraat 1, 9743 PA
Groningen, tel. 050 – 714271

Proloog, Willemstraat 72, Eindhoven, tel. 040 – 510236
Nieuwe Komedie, Theater aan de haven, Westduinweg
230, 2583 AJ Den Haag, tel. 070 – 547104

Trojaanse paard, Lange Winkelstraat 32, Antwerpen, tel.
031 – 324606

Maandelijks publiceert *Toneel teatraal* (Nederlands
Theater Instituut, Postbus 19304, 1000 GH Amsterdam,
tel. 020 – 235104) een agenda van groepen voor active-
rend toneel.

Bijzondere aandacht aan spel en onderwijs besteedt
Speltribune, maandblad voor spel in onderwijs, vor-
mingswerk en gezondheidszorg, Passeerdersgracht 32,
1016 XH Amsterdam, tel. 020 – 242588 (elke werkdag
van 9 tot 13 uur).

Geregeld nieuws over activerende groepen in Nederland
en Vlaanderen ook in *Kultureel front nieuws*, Pauw-
straat 13a, Utrecht, tel. 030 – 317263.

boek besprekingen

Wilco Kalbfleisch

TAALONDERWIJS EN VORMING

'De hierboven beschreven pogingen om taalon-
derwijs en vorming te integreren zijn niet meer
dan voorbeelden van hoe het eventueel zou kun-
nen. Het is geen *blauwdruk* voor een taalpro-
gramma voor "kansarme groepen". Emancipatoi-
re *taalmethodes* bestaan eenvoudigweg niet.'

Zo beëindigen Ans Brekelmans, Bart van der
Leeuw, Marij Smits en Eric de Vries hun boekje
Taalonderwijs en vorming. Geen methode dus.
Wel een boekje vol observaties, ideeën en ervarin-
gen. Steeds over taalonderwijs in buitenschoolse

situaties waar geprobeerd wordt taalonderwijs en
vorming te integreren.

De auteurs hebben gedurende twee jaar, in het
kader van hun doctoraalstudie Algemene Taalwe-
tenschap in Nijmegen, meegewerkt aan het opzet-
ten van taalcursussen voor het vormingswerk
voor werkende jongeren in Arnhem en Zevenaar.
Deze ervaring levert het meest uitvoerige en
meest boeiende hoofdstuk van het boekje op.
Verder komen dezelfde problemen ook aan de
orde waar het gaat over 'bijspijker cursussen', al-
lerlei vrouwengroepen die ook iets aan taal doen
en de Open School.¹

Vanuit hun eigen praktijkervaring schrijven de
auteurs over het vormingswerk met werkende
jongeren. De cursisten komen zelf aan het woord
en vertellen over hun (altijd negatieve) school-
ervaringen en geven zelf hun oordeel over hun ei-
gen taalgebruik. Allen spreken *plat* of *gewoon*,
zoals ze zelf hun taal noemen. In vrijwel alle si-
tuaties voelen zij zich daarin het meest op hun
gemak en ook alleen in die taal kunnen zij zich
goed uitdrukken. Alleen als het erom gaat zich
buiten hun woonplaats verstaanbaar te maken,
willen zij wel de moeite doen om *Nederlands* of
Hollands te spreken. Toch heeft de school altijd
van hen geëist dat ze ABN zouden spreken en dat
ze zich in allerlei opzichten zouden aanpassen
aan de normen van de maatschappij. Maar de
schoolcarrière van deze jongeren is praktisch al-
tijd mislukt, hun eigen taal is voor hen dan ook
een belangrijk deel van hun eigen identiteit.
Uit een analyse van het spontaan mondeling taal-
gebruik van de deelnemers aan het vormingspro-